

ISAJON SULTON NASRIDA ICHKI MONOLOG POETIKASI VA RUHIY BO‘LINISHNING BADIY TALQINI

Xalbekova Nazokat Ummatkulovna-
Toshkent gumanitar fanlar universiteti
“O‘zbek tili va adabiyoti” yo‘nalishi
2-bosqich magistranti.

nazokatxalbekova@gmail.com. 91.5032747 959482907

Annotatsiya. Mazkur maqolada Isajon Sultonning “Munojot”, “Boqiy darbadar” va “Ozod” asarlarida ichki monolog poetikasi hamda ruhiy bo‘linishning badiiy talqini tahlil qilinadi. Adib nasrida qahramon ruhiyati tashqi voqealar silsilasi orqali emas, balki ichki titroq, sukut, xotira, ramz va o‘z-o‘zi bilan tortishuv vositasida ochilishi ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot davomida ichki monologning lirik, parokanda va ramziy-falsafiy shakllari qiyosiy yondashuv asosida yoritildi.

Kalit so‘zlar: Isajon Sulton, ichki monolog, ruhiy bo‘linish, psixologizm, badiiy konflikt, personaj ruhiyati, zamonaviy o‘zbek nasri, poetika.

Аннотация. В данной статье анализируются поэтика внутреннего монолога и художественная интерпретация духовного раздвоения в произведениях Исажона Султана “Муножот”, “Бокий дарбадар” и “Озод”. Показано, что внутренняя жизнь персонажей раскрывается не столько через внешнее событие, сколько через молчание, память, символ, внутреннее напряжение и диалог человека с самим собой. В ходе исследования лирическая, фрагментарная и символично-философская формы внутреннего монолога рассмотрены в сравнительном аспекте.

Ключевые слова: Исажон Султон, внутренний монолог, духовное раздвоение, психологизм, художественный конфликт, внутренний мир персонажа, современная узбекская проза, поэтика.

Abstract. This article examines the poetics of inner monologue and the artistic interpretation of psychological split in Isajon Sultan's works "Munojot", "Boqiy darbadar", and "Ozod". It demonstrates that the writer reveals the characters' inner world not mainly through external action, but through silence, memory, symbols, inner tension, and self-dialogue. The study comparatively highlights lyrical, fragmented, and symbolic-philosophical forms of inner monologue.

Keywords: Isajon Sultan, inner monologue, psychological split, psychologism, artistic conflict, character psychology, modern Uzbek prose, poetics.

Zamonaviy o'zbek nasrida personaj ruhiyatini tasvirlash masalasi badiiy tafakkurning muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, inson qalbidagi ziddiyat, ikkilanish, ma'naviy izlanish hamda o'z-o'zini anglash jarayonlarini ichki nutq orqali ifodalash XX asr oxiri va XXI asr boshlaridagi nasrning poetik imkoniyatlarini kengaytirdi. Shu ma'noda Isajon Sulton ijodi alohida e'tiborga loyiqdir. Uning "Munojot", "Boqiy darbadar" va "Ozod" asarlarida qahramonlar tashqi voqelik bilan emas, avvalo o'z ichki olami bilan to'qnash keladi. Natijada badiiy konflikt voqealar sathidan qalb qa'riga ko'chadi va personajning ruhiy harakati asarning asosiy estetik tayanchiga aylanadi.

Adabiyotshunoslikda badiiy psixologizmning shakllanishi tasvir usullarining chuqurlashuvi bilan bog'liq holda talqin qilinadi. G. Xamidullayeva ushbu jarayonni "peyzajdan – portretga, portretidan – badiiy psixologizmga" olib boruvchi yo'l sifatida izohlaydi [3; 16-bet]. Ushbu mulohaza Isajon Sulton nasriga ham bevosita taalluqlidir. Chunki yozuvchi personajning ruhiy olamini tayyor tavsif bilan emas, balki ichki nutq, ramz, sukut, xotira va sezimlar orqali bosqichma-bosqich ochadi.

"Munojot" qissasida ichki ziddiyat baland dramatism bilan emas, sokin va teran ma'naviy taranglik tarzida namoyon bo'ladi. G'arib obrazi tashqi tomondan beg'ubor, kuzatuvchan va hayratga moyil bola sifatida ko'rinsa-da, uning ruhiy dunyosida oddiy bolalik tasavvuri bilan borliqning cheksizligi haqidagi savollar yonma-yon yashaydi. Shu sababli qissada konflikt voqealar orasidagi qarama-qarshilikdan ko'ra ko'proq personajning ichki sezimi va anglash darajalaridagi tafovutdan tug'iladi.

Oybek Xudoybergenov “G‘arib – yozuvchining o‘zi” deb ta’kidlaydi [2; 10-bet]. Mazkur kuzatuv asardagi ichki monologning autobiografik yaqinlik bilan boyiganini ko‘rsatadi. Qissada qahramon ko‘pincha dunyoni sharhlamaydi, balki ko‘radi, sezadi, jim qoladi va keyin ularni qalbi ichida qayta yashaydi. Shuning uchun ichki monolog ovozli nutqdan ko‘ra ichki eshituvga, xotira va sukut poetikasiga yaqinlashadi.

Asarda uchraydigan “Inson ... o‘zining hayoti bilan cheksizlikni rad etadi” tarzidagi fikr [1; 132-bet] qahramon tafakkurining oddiy bolalik kuzatuidan falsafiy mushohadaga ko‘tarilganini anglatadi. Bu o‘rinda ichki monolog faqat voqeaga izoh beruvchi vosita emas, balki borliqni idrok etish usulidir. Demak, “Munojot”da ichki monolog personaj qalbining sekin, ammo chuqur siljishlarini ochadigan lirik-psixologik model sifatida shakllanadi.

“Boqiy darbadar” romanida ruhiy bo‘linish ko‘lami yanada kengayadi. Bu asarda darbadarlik makoniy sarsonlikdan ko‘ra ko‘proq ma’naviy tayanchning yo‘qolishi va ichki maskansizlik ramziga aylanadi. Personaj yo‘l izlagandek ko‘rinsa ham, aslida u o‘z mavjudligining markazini, ma’no nuqtasini qidiradi. Shu tufayli roman ichki ziddiyatni “ketish” va “qolish”, “topish” va “yo‘qotish”, “ishonish” va “shubhalanish” qutblari o‘rtasida kechadigan jarayon sifatida tasvirlaydi.

Romanda ichki monolog sintaktik uzilishlar, takrorlar, kesik fikrlar va semantik pauzalar bilan boyitilgan. Bu xususiyat qahramon ongidagi beqarorlikni o‘quvchiga tayyor tavsif tarzida emas, his etish tajribasi sifatida yetkazadi. Gulandon Orziqulova ta’kidlaganidek, “Adabiy obraz so‘z qobig‘idan tashqarida mavjud bo‘la olmaydi” [8; 446-bet]. Darhaqiqat, ushbu romanda qahramonning ruhiyati voqealarning o‘zidan ko‘ra, ularni ifodalovchi til ritmi, ohangi va ma’no zichligi orqali namoyon bo‘ladi.

Orziqulova yana “personaj nutqining ahamiyati beqiyos” ekanini qayd etadi [8; 447-bet]. Mazkur ilmiy kuzatuv “Boqiy darbadar” poetikasini tushunishda nihoyatda muhimdir, chunki roman ichki monologni alohida parchaga aylantirib qo‘ymaydi; aksincha, muallif bayoni, xotira, rivoyat va psixologik aura bilan qo‘shib yuboradi. Natijada ruhiy bo‘linish matnning butun tuzilishida sezilib turadigan estetik holatga aylanadi.

“Ozod” romanida ichki ziddiyat markaziga erkinlik masalasi chiqadi. Biroq asardagi erkinlik tashqi cheklovlardan qutulish bilangina belgilanmaydi; u qahramonning ichki qaramliklari, qo‘rquvlari, xotiralari va ruhiy tugunlari bilan kurashi orqali ochiladi. Shu sababli asarda ruhiy bo‘linish ikki shaxsga ajralish emas, balki bir “men” ichidagi bir necha ma’naviy yo‘nalishlarning to‘qnashuvi sifatida ifodalanadi.

“Ozod”dagi ichki monolog “Munojot”dagiga nisbatan ko‘proq ramziy va ko‘p qatlamli, “Boqiy darbadar”dagiga nisbatan esa ichki uyg‘onish dinamikasiga yaqin turadi. Qahramonning o‘z-o‘ziga murojaati ko‘pincha to‘g‘ridan-to‘g‘ri bayon qilinmaydi; u ko‘zgu, yo‘l, aks, sukut, tasvir va xotira orqali sezdiriladi. Natijada ichki monolog oddiy nutq parchasi emas, balki tafakkur maydoni vazifasini bajaradi. Har bir ruhiy siljish oldidan yoki undan keyin paydo bo‘ladigan uzilish, ichki savol va sukut qahramonning ma’naviy pishish jarayonini ochib beradi.

Sultonova Nilufar Narzullayevna zamonaviy nasrda personaj ichki dunyosi va psixologik qatlamlarning faollashuvi “yangi badiiy tafakkur bilan bog‘liq” ekanini ta’kidlaydi [9; 5-bet]. Isajon Sultonning mazkur romani ayni shu yangilanishning yorqin namunasi bo‘lib, erkinlik g‘oyasini tashqi harakat emas, ruhiy uyg‘onish bosqichlari orqali talqin etadi.

Isajon Sultonning uch asari qiyosida ichki monolog texnikasining evolyutsiyasi yaqqol ko‘rinadi. “Munojot”da u lirik va sokin tafakkur shaklida bo‘lsa, “Boqiy darbadar”da parokanda ong oqimiga yaqinlashadi, “Ozod”da esa ramziy-falsafiy mushohada bilan uyg‘unlashadi. Demak, yozuvchi bir xil psixologik vositani takrorlamaydi; har bir asarning ichki ehtiyojiga mos ravishda yangicha poetik model yaratadi. Bu hol uning individual uslubini belgilovchi asosiy xususiyatlardan biridir.

Sa’dullo Quronov romanda inson tasviri faqat tashqi harakat bilan emas, ruhiy qatlamlarning badiiy ishonchliligi bilan ham o‘lchanishini qayd etadi [10; 64-bet]. Qozoqboy Yo‘ldoshev va M. Yo‘ldoshevlarning badiiy tahlilga doir qarashlari ham personajni ichki jarayonlari bilan birga o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi [11; 27-bet]. Shu nuqtai nazardan qaralganda, Isajon Sulton nasrida ichki monolog qahramonning

o‘zlikni anglash yo‘lini, bo‘linishdan butunlikka intilishini va ruhiy yetilish mexanizmini badiiylashtiruvchi asosiy poetik vosita sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, Isajon Sultonning “Munojot”, “Boqiy darbadar” va “Ozod” asarlarida ichki monolog poetikasi personaj ruhiyatini ochishning eng samarali vositalaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu asarlarda badiiy konflikt tashqi voqelikdan ko‘ra ko‘proq qalb ichida kechadi; personajning o‘zini anglash jarayoni sukut, ichki savol, ramz, xotira va nutq ritmi orqali ifodalanadi. Shunday ekan, Isajon Sulton nasrida ruhiy bo‘linish faqat iztirob belgisi emas, balki ma’naviy kamolot sari yetaklovchi ichki sinov va estetik tajriba sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sulton, Isajon. Munojot. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
2. Xudoybergenov, Oybek. “Badiiy asarda qahramon xarakterining shakllanishi” (Istiqlol davri nasri misolida): bitiruv malakaviy ishi. – Nukus, 2014.
3. Xamidullayeva, Gauxar Ataniyazovna. O‘zbek va rus nasrida badiiy psixologizm: ijodkor fitrati va davr muammosi (F. Dostoyevskiy, L. Tolstoy, A. Qahhor, Sh. Xolmirzayev ijodi misolida): filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Urganch, 2023.
4. Sulton, Isajon. Boqiy darbadar (roman). – “Sharq yulduzi”, 2010, 6-son.
5. Sulton, Isajon. Ozod (roman). – “Sharq yulduzi”, 2011, 4–5-sonlar.
6. Orziqulova, Gulandon. “Isajon Sultonning ‘Boqiy darbadar’ romanida badiiy asar tili masalasi”. – Scientific Progress, 2-jild, 5-son, 2021, 446–451-betlar.
7. Sultonova, Nilufar Narzullayevna. Isajon Sulton romanlarida badiiy komponentlarning modifikatsiyasi. – Qarshi, 2020.
8. Quronov, Sa’dullo. Romanda inson. – Andijon: Ilmiy Bitiklar, 2024.
9. Yo‘ldoshev, Qozoqboy; Yo‘ldoshev, M. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent, 2016.